

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN İLK DRAMATURJİ ƏSƏRİ VƏ İLK MAARİFÇİ OBRAZI

Mirzə Fətəli Axundzadə bədii yaradıcılığa XIX əsrin ortalarından başlamış və qələmə aldığı əsərlərlə təkcə öz vətəninə deyil, bütövlükdə Yaxın Şərqdə tanınmışdır. O, yaradıcılığa şeirlə başlasa da, Azərbaycan ədəbiyyatında görkəmli dramaturq kimi məşhurlaşmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatında milli dramaturgiyanın əsasının qoyulması məhz M.F.Axundzadənin adı ilə bağlıdır. 1850-1855-ci illərdə “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər”, “Hekayəti-Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah caduguni-məşhur”, “Sərgüzəşti-vəzir-xani-Lənkəran”, “Hekayəti-Xırs qudurbasan”, “Hekayəti-Mərdi Xəsis və ya Hacı Qara”, “Mürafə vəkillərinin hekayəti” adlı məşhur komediyalarını yazmışdır. Bununla da, görkəmli dramaturq Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində həm dram və komediya janrlarının əsasını qoymuş, həm də novator yazıçı kimi ədəbiyyat tariximizdə özündən sonra yeni bir ədəbi məktəbin əsasını qoymuşdur. Onun ədəbi-bədii irsindən bəhs edərkən Yaşar Qarayev yazır: “Peşəkar milli teatr sənətinin, realist bədii nəsrin, demokratik fəlsəfi və estetik fikrin, ilk əlifba inqilabi ideyasının, ümumiyyətlə, mənəvi mədəniyyətimizin bütün sahələrində “yeni dövr”ün banisi olan Mirzə Fətəlinin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı lokal milli çərçivələri aşır-keçir, bütün islam xalqları miqyasında ümumşərq və ümumbəşəri bir tarixi mənə və əhəmiyyət kəsb edir” (1, s. 216). M.F.Axundzadənin geniş və əhatəli yaradıcılığı, yüksək insani duyğuları, sənətkarlıq qabiliyyəti kimi keyfiyyətləri ona Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz yerini tutmağa kömək etdi.

Bəs necə oldu ki, o, komediyaya müraciət etdi? Ə.Sultanlı onun yaradıcılığında komediya janrına üstünlük verməsini belə şərh edir. “Axundov, tənqidi bir mühakiməyə malik idi. O, hadisələrə rasionalist bir münasibət bəsləyir, tarixin ümumi inkişafına isə demokrat bir gözlə baxırdı. Ona görə, mürtəcə ruhanilərin dövlət əlində bir silah olaraq xalqı cəhalət içərisində saxlaması, xalqın avamlığı, tacirlərin pula satılaraq ona büt kimi sitayiş etmələri, Azərbaycan qadınlığının ağır həyatı, əsirliyi, çar məmurlarının özbaşnalığı kimi bir çox ictimai hadisələr və bunların dərin ictimai kökləri, səbəbləri Axundovun nəzər-diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Bu ictimai lövhələri real cizgilərlə vermək, onu tənqid süngüsünə qaldırmaq, onlara gülmək, istehza etmək üçün ən əlverişli janr məzhəkə (komediya) idi” (2, s. 76).

Qeyd edək ki, onun komediyalarının mövzusu geniş və rəngarəngdir. Belə ki, onun ilk komediyası olan “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər”də hadisələr Nuxa (indiki Şəki) şəhərində baş verir. Komediya dörd pərdədən ibarətdir.

Ümumiyyətlə, M.F.Axundzadə komediyada bir neçə məsələlərə toxunmuşdur ki, bunlara da aşağıdakıları aid edə bilərik: 1. Vətən, xalq sevgisi

2. Elmə, sənətə hörmət

3. Tamahkarlığın, asan yolla pul qazanmaq istəyinin tənqidi

4. Fırıldaqcılığın tənqidi

5. Hər kəsin öz peşəsi, sənəti ilə məşğul olması ideyasının təbliği

Mövzusu Nuxa həyatından alınsa da, M.F.Axundzadə o zaman baş verən, cəmiyyətdə hökm sürən çatışmazlıqları, tamahkarlıq, hiyləgərlik, şeirə, sənətə qiymət verilməməsi, xalqa, vətənə laqeyd münasibətlərdən söhbət açmışdır. Komediyanın mövzusu, ideya və qayəsi müasir həyatdan alınmış, obrazlar isə sözsüz ki, dramaturqun gördüyü insanlar, baş verənlər isə şahidi olduğu hadisələrdir. Elə buna görə də əsərin elə ilk pərdəsindən oxucu komediyada baş verən hadisələrin sanki canlı şahidinə çevrilir. Komediyada baş verən hadisələrə diqqətlə nəzər yetirsək, obrazların təhlilini aparsaq bu zaman bir-birinə qarşı qoyulan üç qütbün şahidi oluruq.

1. Hacı Nuru obrazı. Hacı Nuru şair və istedadlı insandır.

2. Nuxulular. Onlar tamahkar yalnız öz xeyirlərini güdən, varlanmaq ehtirası ilə yaşayan, xalqın, vətənin taleyinə, keçmişinə, gələcəyinə biganə insanlardır.

3. Molla İbrahimxəlil kimyagər. Fırıldaqcı, hiyləgər obrazdır.

F.Qasımzadə M.F.Axundzadənin “Molla İbrahimxəlil kimyagər” komediyasından bəhs edərkən yazır ki, “Kimyagər” komediyasının müsbət qəhrəmanı əsərin mənfi qəhrəmanlarına qarşı qoyulan şair Hacı Nurudur. O, molla İbrahimxəlillər və “nuxalılar”ın təmsil etdiyi qaranlıqlar aləmindən parlayan, fəqət tez sönmən bir şüadır. Şair Hacı Nuru ifşaçı və rezoner bir surətdir. Komediyada mənəvi qəhrəmanların eyibləri bu surətin vasitəsilə açılıb göstərilirdi kimi, müəllifin ideyaları da bunun dili ilə ifadə olunur. M.F.Axundzadə öz mənfi qəhrəmanlarının daxili aləmini və öz müsbət fikirlərini daha aydın nəzərə çatdırmağa bilmək üçün kontrast üsulundan istifadə edir və bu məqsədlə komediyada şair Hacı Nuru ilə “nuxalılar” arasında təzad yaradır. Bu kontrastda o bir tərəfdən müsbət qəhrəmanın çürük etiqadlardan uzaq olduğunu, namuslu əməyə yüksək qiymət verdiyini, vətənin və xalqın taleyi ilə maraqlandığını və s. müsbət xüsusiyyətlərini, digər tərəfdən isə bunun əksinə “nuxalılar”ın avam və cəhalətpərəstliyini, dini əsarətin buxovlar altında kütləşdiklərini, mənəviyyatca sönük, öz təbiətləri etibarilə tüfeyli olduqlarını və s. naqis keyfiyyətlərini aydın və qabarıq bir surətdə əks etdirir. Dramaturq şair Hacı Nurunun dililə mənfi tiplərin daxili aləmini vərəq-vərəq açıdıqca, onların eyiblərini bir-bir nümayiş etdikcə cəmiyyətdə hökm sürən durğunluq və ətalət açıb göstərir. Beləliklə, “nuxalılar” dəstəsini tənqid və ifşasından da müəllifin iti satira silahı ictimai durğunluğa və ətalətə qarşı çevrilir” (3, s. 137-138).

³⁸ BDU-nun Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası kafedrasının dosenti

Sadalanan qütblərin geniş təhlilini apararkən üç amil diqqət mərkəzində dayanır: tənqid, gülüş və təqdir. Komediya əsas tənqid hədəfi, əlbəttə ki, Molla İbrahimxəlil kimyəgərdir. Gülüş hədəfi isə “nuxulular”dır. Molla İbrahimxəlil kimyəgər də gülüş yaradan obrazdır, ancaq burada tənqid gülüşdən daha çoxdur. Eyni sözü “nuxulular” haqqında da demək olar. Dramaturq əsərdə onları həm tənqid, həm də gülüş obyektinə çevirsə də, fikrimizcə, gülüş tənqiddən daha çoxdur. Hacı Nuru isə nə gülüş, nə də tənqid obyektidir. O, dramaturqun təqdir etdiyi, sevə-sevə təqdim etdiyi bir obrazdır. Hacı Nuru obrazının xarakterik xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən N. Məmmədov qeyd edir ki, “Axundzadə əsərdə xüsusi mövqə tutan şair Hacı Nuru surətindən bir tərəfdən, “nuxulular”ı və Molla İbrahimxəlili ifşa etmək üçün bir vasitə kimi istifadə etmiş, digər tərəfdən isə, bu surətlə öz müsbət idealını, maarifçilik ideyalarını əks etdirmişdir. Hacı Nuru surətində eyni zamanda patriarxal-feodal cəmiyyətinə müxalif olub, onun eyiblərini açıb göstərən və daim sosial, mənəvi sıxıntılar içərisində yaşayan mütərəqqi Azərbaycan ziyalılarının acı taleyi, faciəsi təsvir olunubdur, Axundzadə Hacı Nurunun dilindən “hər kəsin öz sənəti özünə iksirdir və xoş güzəranlığına bəisdir” – sözləri ilə öz müsbət idealını irəli sürmüş, sağlam insan aqlını, istedadı, ictimai-faydalı zəhməti təqdir etmiş və tərənnüm etmişdir” (4, s. 12). Komediyanın birinci məclisində dramaturq hər bir obrazın əməlini, şəxsiyyətini Hacı Nuru obrazının dili ilə təqdim edir. Hacı Nuru onların hər birinin əməlini onların üzərinə dedikdən sonra məlum olur ki, onların hər biri tamahkar insanlardır. Hamısı varlanmaq, asan yolla var-dövlətə sahib olmaq eşqilə yaşayır. Ona görə də sonrakı məclislərdə artıq biz onları “nuxulular” adı ilə görürük. Görünür, dramaturq onların hamısının eyni amal, məqsəd uğrunda iş gördüklərini bizə çatdırdıqdan sonra artıq onları ümumiləşdirərək bir ad altında bizə təqdim etməyi məqsəduyğun hesab etmişdir. Məhz bu “nuxulular” Ağa Kərim zərgərdir, Məşədi Cabbar tacirdir, Ağa Zaman həkimdir, Molla Salman ruhanidir. Bunların hər birinin bir-birindən fərqli peşələri, sənətləri vardır. Ancaq onların hər biri öz peşəsində, sənətində heç bir uğur əldə edə bilməmişdir. Buna səbəb onların heç birinin öz işi ilə məşğul olmamasıdır. Belə ki, Səfər bəy mülkədar olmasına baxmayaraq, ancaq xəbərçilik edir, insanları haqsız yerə incidir, xalqı incidir və onların arxasınca danışaraq insanlar arasına nifaq salır.

Molla Salman mollalıqla məşğul olsa da, dindən başı çıxmayan bir insandır. Pyesdə Hacı Nuru ilə dialoqunda Molla Salmanla yaxından tanış oluruq. “Molla Salman. Kəs səsini, Allahı sevirsən. Həməqətini az bildir, o duz başqa duzdur. Hacı Nuru, sənin qiyasına görə mən gərək Qarun olaydım; bəs niyə bir həsir lüləyindən qeyri zadə malik deyiləm?

Hacı Nuru şair. Onun səbəbi var. Ondən ötrü ki, sən çox yaxşı qatırçılığa layiqsən; amma beyninə düşübdür ki, mən də gərək molla olam, ondan ötrü ki, atam molla idi. Atam oxumuşdu, kamalı var idi, molla idi. Sən ki öz adını düürüst yazmağa qadir deyilsən; nə üçün molla olursan? Kamal ata kürkü deyil ki, irslə övlada yetişə. O səbəbdən xalq arasında miqdarn yoxdur; dövlətin haradan olsun? Əgər qatırçılıq etsəydin, bu qavara və zor ilə ildə əlli manata pul deməzdin” (5, s. 34). Hacı Nurunun dilindən verilən bu parçadan da aydın olur ki, Molla Salman nəinki savadlı molla deyil, o, heç öz adını belə düz yazamaz. Hacı Nuru ona qatırçılıqla məşğul olsaydı daha yaxşı pul qazanardın deyir.

Məşədi Cabbar tacirdir. O, sələmçiliklə məşğul olur. Sələmə çoxlu pul versə də, yenə də gözü doymur və daha çox pul qazanmaq istəyir. Hacı Kərim zərgərdir. Ancaq ona heç kəs iş gördürmür. Buna səbəb ona verilən qızıdan, gümüşdən oğurlayaraq mis və digər metallar qarışdırmasıdır. Bir gün bunun üstü açılır və o, xalq arasında etibarını itirir. Xalq da daha ona heç bir iş gördürmür. Ağa Zaman dələkdir, ancaq dələkliliklə məşğul olmaq yerinə həkmlilik edir və bir qəbiristanlıq adam qırır. Ona görə də onun yanına gələnlərin sayı xeyli azalıb.

Komediyaadakı obrazların belə təhlilini və xarakterik xüsusiyyətlərini qeyd etdikdən sonra dramaturqun onları niyə sonrakı pərdələrdə bir adla adlandırdığını anlamaq olar. Əsərin əvvəlində fərdi şəkildə təqdim olunan həmin obrazlar pyesin sonrakı məclislərində “nuxulular” adı ilə verilir ki, bu da dramaturqun fərdiləşmədən ümumiləşmə apardığını göstərir. Pyesdə təqdir edilən obraz Hacı Nurudur. O, gözəl şair, həm də xalqı, vətəni üçün çalışın ziyalı idi. Müəllif Hacı Nuru obrazını ona görə yaratmışdır ki, “nuxulular” və Molla İbrahimxəlil kimyəgər obrazlarını daha aydın başa düşək. Hacı Nuru “nuxulular”ın dünyasında təkdir, onu dinləyən, eşidən kimsə yoxdur. “Hacı Kərim zərgər. Bu nə qələt edir, nə yava danışır? Səni kim bu məclisə çağırdı? Nəsihət verən vəqə oldu! Görəsən, haradan bu belə filosof olubdur? Çıx get sənin nəsihətin bizə lazım deyil!

Tamam əhli-məclis. Çıx get, sənin nəsihətin bizə lazım deyil!

Hacı Nuru şair. Gedirəm, doğru söz acı olar” (5, s. 35).

Bəli, gətirilmiş nümunədən də aydın olur ki, “nuxulular”ın Hacı Nurunu dinləmək istəyi yoxdur. Onlar hətta Hacı Nurunu məclisdən qovurlar. Dramaturq Hacı Nurunu məclisdən qovmaqla eyni zamanda həmin dövrdə şeirə, sənətə verilən qiyməti açıb göstərməyə nail olmuşdur. Hacı Nuru da qarşılığında məclisi tərk edir. Onun mübarizə aparmaq niyyəti yoxdur. “Xalqın acınacaqlı vəziyyətini duyan, lakin heç nə edə bilməyən Hacı Nuru, fəaliyyət göstərə bilmir, məclisdən uzaqlaşır. Nəhayət, meydan boş qalır, Molla İbrahimxəlilə heç kim mane olmur, o da qalib görkəmdə öz “fəaliyyətini” daha da genişləndirir. Mənfiliklərlə dolu mühiti, dələduzları, avamları, cəhaləti ifşa etmək kimi məsuliyyətli bir vəzifəni dramaturq oxucuların, tamaşaçıların öz ixtiyarına verir” (6, s. 55). Hacı Nuru obrazı ədəbiyyatımızda, daha doğrusu, dramaturgiyamızda ilk maarifçi obrazdır. “Əslində, müəllifin maarifçilik ideyalarının daşıyıcısı olan Hacı Nurunu “oxumaq” və təqdim etmək o qədər də çətin deyil: öz mühiti ilə üz-üzə gələn, ətrafındakıların cahilliyi ilə barışmayan, hər kəsin əyrisini üzünə deyən, “kimyəgərliyə” inanmayan Hacı Nuru oxucuya (tamaşaçıya) Mirzə Fətəli Axundzadənin sözünü birbaşa çatdırır” (7). Bəli, Hacı Nuru ifşaedici obrazdır. O, elmi, savadlı, doğruluğu, vətənpərvərliyi təbliğ edən bir obrazdır. Bu obrazın vasitəsilə o yaşadığı dövrün insanlarına savadlı, elmi olmağı, daim xalq və vətən üçün çalışmağı öyrədir.

“Mirzə Fətəlinin özünün o dövrün insanlarından nə tələb etdiyi isə aydındır. O, bir maarifçi kimi sözünü cəmiyyətə yalnız bədii obrazlar vasitəsilə çatdırmaqla kifayətlənmir, publisistik yaradıcılığında, elmi əsərlərində, eləcə də məktublarında ictimai qənaətlərini kifayət qədər açıq və təkrar-təkrar bəyan edirdi. Bu mənada, Hacı Nurunun düşüncələri ilə bağlı qarantlıq

məqam qaldığını düşünmək düzgün olmazdı. Onu da qeyd etməyə dəyər ki, Hacı Nuruya baxanda bədii obraz kimi Molla İbrahimxəlil daha möhtəşəm və mükəmməldir. (Mötərizə arasında daha bir məqamı da vurğulamaq zəruridir ki, Molla İbrahimxəlil əsərdə kimyəgər kimi təqdim olunmayıb. O, kimyəgər devil, insan kimyası üzərində qeyri-adi təcrübə aparmağı bacaran mahir psixoloqdur). Əsər boyu Molla İbrahimxəlil sanki müəllifin də “nəzarətindən” çıxır, “nuxulular” toplumunun, eləcə də oxucunun (tamaşacının) bütün proqnozlarını sındırır tökülür. Yaddaşından meymun qovmağın əzabı və əndişəsi içində karıxıb qalan avam kütlə qarşısında özünün qurduğu oyunun içindən böyük ustalqla çıxır” (7).

Molla İbrahimxəlil mahir fırıldaqçıdır və hiylə ilə insanları aldadaraq pul qazanır. O, aldatdığı insanların zəif cəhətlərini öyrənir və buna əsaslanaraq onlardan xeyli sayda pul alır. O, “nuxulular”ı aldadaraq deyir. “Sizin təklifiniz nədir? Təklifim budur ki, indi gün batmamış özünüzü yaxın kəndlərə yetirəsiniz. Qabaqkı iksirin müddəti-təkmilinə qədər, yəni otuz bir gün gözləyib, gənə buraya qaydasınız. Həmin cüsvi beş min manat pullarınız əvəzində ki, bir para zəruriyyəti-lazimiyə üçün bilkülliyə məsrəf olunubdur, gümüşünüzü alıb aparasınız. Bəşərti ki, mən sizə piş əz vəqt xəbər göndərməmiş gəlməkdə sibğət eləməyəsiz ki, məbada günlərin sayında gənə bir günə səhv qılmaq ilə bimövqə iksirin təkmilindən əqdəm buraya gəlib, o iksiri də bunun kimi xərab etməyəsiz” (5, s. 44). Burada Molla İbrahimxəlil “nuxulular”ın avamlığından məharətlə istifadə edərək onları yenə də aldadır. Yalandan deyir ki, mən sizə xəbər göndərməmiş siz gəlməyin. Bundan sonra isə o, “Sizdən ötrü müşəxxəs olunan gümüşün üstündə xəyalımdır ki, pullarınızın faydasını dəxi izafə edəm, ondan ötrü ki, sizə bir parça artıq gümüş vermək, mənə görə heç bir təfəvüt etməz... Amma sizin kimi aşxasa bir həbbə puldur. Xudahafiz, yola düşün, gedin! Mənim xəbər göndərməyimə müntəzir olun! Ümid olun ki, mən sizə xəbər göndərəcəyəm. Allah qoysa o vaxtadək bir çarə taparam ki, bir də sizin üzünüzü görməyim” (5, s. 44). Bu hissədə isə Molla İbrahimxəlil kimyəgərin əsl siması ilə qarşılaşırıq. Burada o, öz dili ilə “nuxulular”ı aldatdığını dilə gətirir.

Ümumiyyətlə, dramaturq hadisələri elə təqdim edir ki, sanki onun real şahidi olduğu hadisələrdir. Bu onun yazıçılıq məharətindən və əsərin mövzusunun real həyatdan alınması ilə əlaqədardır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Qarayev Y. Axundovla başlayan bədii yaddaş – Azərbaycan türk intibahı // Qarayev Y. Seçilmiş əsərləri. (5 cildə). IV cild. Bakı: Elm, 2016, 776 s., səh: 214-2
2. Sultanlı Ə. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafı tarixindən. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1964, 302 s.
3. Qasımzadə F. Mirzə Fətəli Axundovun həyat və yaradıcılığı. Bakı, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1962, 377 s.
4. Axundzadə M.F. Bədii ədəbi-tənqid əsərləri. Bakı: Çapaşoğlu, 2004, 280 s.
5. Axundzadə Mirzə Fətəli. Əsərləri. Üç cildə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 296 s.
6. Osmanlı M. Hacı Nurunun şeir dəftəri. Ədəbiyyat qəzeti. <http://edebiyyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/1144-haci-nurunun-seir-defteri>

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Mirzə Mətəli Axundzadə, dramaturgiya, komediya, maarifçi obraz

Key words: Azerbaijani literature, Mirza Fatali Akhundzade, dramaturgy, comedy, educational image

Ключевые слова: Азербайджанская литература, Мирза Фатали Ахундзаде, драматургия, комедия.

Mirzə Fətəli Axundzadənin ilk dramaturji əsəri və ilk maarifçi obrazı

Xülasə

Məqalə Mirzə Fətəli Axundzadənin dramaturji yaradıcılığına, əsasən də, “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyəgər” komediyasının təhlilinə həsr edilib. Pyesin mövzusu və obrazları, xüsusilə də ilk maarifçi obraz olan Hacı Nuru haqqında ümumi məlumat verilməklə yanaşı, onların səciyyəvi xüsusiyyətləri də nəzərdən keçirilir, onlara münasibət bildirilir. Göstərilir ki, Hacı Nuru avam nuxululara qarşı qoyulmuş bir obrazdır. Dramaturq mütərəqqi maarifçi fikirlərini məhz onun dili ilə oxucu və tamaşaçıların diqqətinə çatdırır. M.F.Axundzadə bu komediyayı yazmaqla Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturgiyanın əsasını qoymuş və ilk maarifçi obraz yaratmaqla özündən sonrakı ədəbiyyatımızda bu istiqamətdə zəmin rolunu oynamaqla, həm də onun inkişafına güclü təkan vermişdir.

Mirza Fatali Akhundzadeh's first dramatic work and the first educator character

Summary

The article is devoted to the dramatic work of Mirza Fatali Akhundzadeh, the analysis of the comedy “The story-Molla İbrahimxəlil Kimyəgər”. In addition to giving general information about the theme and characters of the play, especially the first educational character Haji Nuru, their characteristic features are also considered and their attitude is expressed. It is shown that Haji Nuru is an image against the ignorant people. The playwright conveys his ideas to the attention of readers and viewers with his language. By writing this comedy, M.F.Akhundzadeh laid the foundation of dramaturgy in Azerbaijani literature and by creating the first educational image, playing the role of the foundation in this direction in our literature after him, as well as gave a strong impetus to its development.

Первая драматическая работа Мирзы Фатали Ахундзаде и первый воспитательский персонаж

Резюме

Статья посвящена драматическому творчеству Мирзы Фатали Ахундзаде, анализу комедии “история-Молла Ибрагимхалил Кимьягар”. Помимо дачи общих сведений о теме и персонажах пьесы, особенно о первом воспитательном персонаже Хаджи Нуру, рассматриваются также их характерные черты и выражается их отношение. Показано, что Хаджи Нуру-это образ против невежественных людей. Драматург своим языком доводит свои идеи до сведения читателей и зрителей. Написав эту комедию, М. Ф. Ахундзаде заложил основы драматургии в азербайджанской литературе и, создав первый образовательный образ, сыграл роль фундамента в этом направлении в нашей литературе после него, а также дал мощный импульс ее развитию.